

*Др Љубомирка Кркљуш, редовни професор
Правног факултета у Новом Саду*

ПРАВНИ ОСНОВИ ЗАХТЕВА ЗА АУТОНОМИЈУ СРБА У ЈУЖНОЈ УГАРСКОЈ У XVIII И XIX ВЕКУ

***Сажетак:** Своје захтеве за аутономију Срби у Хабзбуршкој монархији су заснивали на царским привилегијама, које су им издате после Велике сеобе 1690. Привилегије су давале Србима персонална права, као припадницима народне и верске заједнице: слободу вере, слободу избора војводе, ослобођење од дажбина и терета. Привилегије су обезбеђивале црквену аутономију и патријархову јурисдикцију, не само у црквеним, него и неким световним стварима.*

У току XVIII века привилегије су систематски сужаване и ограничаване, од самих хабзбуршких владалаца, а нису поштоване ни од стране црквених и угарских власти. Статус српског народа и карактер привилегија ушли су у ред оних питања односа владара и угарских сталежа који су изазивали међу њима трајне несугласице.

На трима великим политичким саборима српског народа, Темишварском 1790, Мајској скупштини 1848. и Благовештенском сабору 1861. године формулисан је захтев за посебну територију, која се од 1848. назива Српска Војводина.

Већ на Темишварском сабору јављају се две струје: једна која је сматрала да се српска права и привилегије могу сачувати само с ослоњем на двор, и друга, која је заступала став да је то могуће једино њиховим узаконењем од стране угарског сабора.

На Мајској скупштини је проглашена Српска Војводина, са позивом на привилегије, али са главним ослоњем на природна права човека и грађанина, грађанске политичке слободе и права. Мада није била призната, Српска Војводина и одлуке Мајске скупштине чиниле су темељ потоњих политичких програма Срба у Хабзбуршкој монархији.

Благовештенски сабор, одржан после укидања Војводства Србије и Тамишког Баната, које је као административна, а не самоуправна област формирано у јесен 1848, захтевао је да се оснује Српска Војводина, позивајући се на привилегије као правни основ.

После 1860. године Светозар Милетић је покушао да уставним демократским путем, у сарадњи са Мађарима постигне остварење националне равноправности, што није доживело успех, с обзиром на доктрину која је била владајућа у Угарској - о постојању једног, мађарског, политичког народа.

Због неприхватања принципа демократског грађанског друштва и тврдокорног очувања става о политичком народу, у Угарској није до краја постојања Хабзбуршке монархије остварена национална равноправност. Стога су привилегије дуго остале најважнији правни основ захтева за аутономију Срба у Јужној Угарској.

Кључне речи: привилегије, Темишварски сабор, Мајска скупштина, Благовештенски сабор, природно право, аутономија, Светозар Милетић, национална права.

Своје прве политичке програме и захтеве за аутономију у Хабзбуршкој царевини Срби су заснивали на царским привилегијама као правном темељу. Привилегије су дуго остале први и најважнији основ на којем су заснивани политички захтеви Срба у Монархији. Привилегије хабзбуршких царева, које су давале само персоналну аутономију припадницима православне вере биле су временом све више сужаване и ограничаване и нису обезбеђивале народу очување његових верских и националних слобода. Од револуције 1848. године све више места добијају друга начела на којима су ови захтеви заснивани: то су права народности, која проистичу из природних права појединца и народа.¹ У току XIX века ова ће се два принципа понекад сучељавати, а понекад и сукобљавати, али са све осетнијим преовлађивањем овог другог. У XVIII и XIX веку, на великим политичким саборима, Темишварском сабору 1790, Мајској скупштини 1838. и Благовештенском сабору 1861. године захтевана је национална равноправност и политичка територијална аутономија.

Иако је у хабзбуршким земљама и пре Велике сеобе било доста српског становништва, чији број није могуће тачно утврдити, темељ правног положаја Срба

¹ Алекса Ивић, *Историја Срба у Војводини, од најстаријих времена до оснивања потиско-поморшке границе (1703)*, Нови Сад 1929, 304-307; Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини, I*, Нови Сад, 19. *Грађа за историју српског покрета у Војводини 1848-1849*, Београд 1952, 10; *Изабрани чланци Светозара Милетића*, Нови Сад 1939, 1-20; Светозар Милетић, *Сабрани списи*, Београд 1999, I, 130-150, III/1, 234, 236; Ј. Ђорђевић, *Радња Благовештенског сабора народа српског у Сремским Карловцима 1861*, Нови Сад 1861;

у Монархији постављен је у време и непосредно после сеобе 1690. године, у облику царских привилегија које су им тада издате. Велика сеоба одиграла се у току Великог бечког (Морејског) рата (1683-1699) када је Турска покушала да, једним од својих највећих и најдужих похода, продре дубоко у средњу Европу. Турски пораз под Бечом, већ на почетку рата, 1683. године, је охрабрио покорене балканске народе да се дигну против турске владавине. Аустрија је користила ове покрете и почела да придобија домаће становништво као савезнике у борби против турског царства, различитим дипломатским средствима, обећавањем повластица и привилегија старешинама и црквеној јерархији.

Плашећи се одмазде после пораза царске војске уз коју су се борили, и Срби су почели да се повлаче заједно са аустријском војском, почетком 1690. године. Цар Леополд I је покушао да их одврати од иселјавања и да их охрабри да наставе борбу против Турака, захтевајући да не напуштају своја огњишта. У прогласу којим је позвао хришћане на устанак, потписаном 6. априла 1690, познатом као *Litterae invitatoriae*, цар је обећао да ће бити поштоване старе повластице, слобода вере, слобода избора војводе, ослобођење од свих дажбина и терета, изузев оних које су даване у старо време, пре турског освајања, слободан посед добара која буду освојена од Турака.² Право избора војводе ушло је у царев проглас вероватно као резултат представки грофа Ђорђа Бранковића, који се издавао за потомка владарске лозе Бранковића. Ђорђе Бранковић је у лето 1688. године у име народних првака, који нису били потписани на том акту, упутио цару Леополду један мемоар, у којем га моли да притекне у помоћ илирским народима, како би се ослободили Турака и изабрали себи деспота-краља, а они се обавезују да ће помагати цару против његових непријатеља на истоку и образовати тако брану за Угарску и друге цареве земље. Поред слободног избора деспота-краља, Бранковић је захтевао и да се илирским народима остави слобода вере и да се поштују њихова стара права и привилегије. Цар Леополд је у склопу дипломатско-политичких акција на придобијању становништва Балкана за борбу против Турака 20. септембра 1688. преко угарске дворске канцеларије уврстио Бранковића у ред угарских грофова и признао га за господара Илирије и великог војводу Горње и Доње Мезије и других земаља.³

Како је у позиву било мало речи о правима и повластицама цркве, на збору црквених и световних старешина и народа у Београду 18. јуна 1690. је одлучено да се цару Леополду I упути јенопољски епископ Исаија Ђаковић да би се потврдило признање црквене аутономије и патријархове јурисдикције у оном обиму каква је била под Турцима. Боравећи у Бечу, Исаија Ђаковић састао се вероватно са грофом Ђорђем Бранковићем. Ђаковић је јасно уочио да је поред осигурања вере нужно и осигурање народности, тј. да је поред патријархове јурисдикције потребно да народ

² Јован Радонић и Мита Костић, *Српске привилегије од 1690. до 1792*, Београд 1954; Стеван Симеоновић-Чокић, "Српске привилегије", *Војводина II*, Нови Сад 1939, 52.

³ Јован Радонић, *Гроф Ђорђе Бранковић и његово време*, Београд 1911, 122-143; Р. Веселиновић, "Развитак мисли о српској државности у ослободилачким покретима и устанцима током XVI-XVII столећа", *Историјски часопис XXI*, 1976; Стеван Симеоновић-Чокић, нав. дело, 52; Јован Радонић, "Војводина од Велике сеобе (1690) до сабора у Крушедолу (1708)", *Војводина II*, 6.

добије и своје одвојено земљиште и световног старешину. У привилегији издатој 21. августа 1690. детаљно су утврђена права цркве. Цар је прихватио захтеве које му је сабор у Београду преко Исаије Ђаковића упутио, те се може сматрати да ова привилегија оправдава тумачење да су услови под којима су се Срби доселили имали карактер својеврсног уговора, да је њихов положај решен “per modum pacti”.⁴ Цар се у привилегији обраћа патријарху, црквеним и световним елементима и самој српској православној цркви као “верској заједници грчког обреда и српске народности”.⁵

Привилегија од 21. августа 1691. издата је одмах после сеобе Срба у Хабзбуршку монархију, преко Угарске дворске канцеларије, и упућена Србима у Угарској и Славонији, а потом и у осталим земљама. Потврђена су у целини права и повластице садржана у претходним актима и додата нека нова: Срби могу да остану под вођством и управом сопствених власти, могу несметано уживати од владара добијене привилегије и држати се својих обичаја. Срби ће зависити од архиепископа као црквеног поглавара не само у црквеним него и у световним стварима. Карактеристично је да је већ у овој привилегији потпуно изостављена институција војводе као световног поглавара, иако су Срби више пута покретали то питање, а поглавар цркве је добио и световну власт.⁶

Досељени Срби су на скупу одржаном 20. марта 1691. године изразили готовост да ступе у аустријску војску, али су тражили да се потомак њихових деспота Ђорђе Бранковић пусти на слободу (1692, 1693. и 1699). Док се то не догоди, молили су дозволу да изабере другу личност која ће заменити “војводу и деспота” на челу народа.⁷ Бранковић није ослобођен, а цар је допустио да се изабере његов заменик. За подвојводу су Срби 6. или 7. априла 1691. године изабрали капетана Јована Монастерлију, што је цар потврдио 11. априла. У декрету о именовану назначено је да ће се подвојвода бринути о **пословима српског народа и управљати Србима** (подвукла Лј. К). Међутим, његова власт се простирала само над Србима у Бачкој и Банату, а ни њен делокруг није ближе одређен. Управљао је војницима и имао административну власт над Србима у том крају, али су на ту власт претендовали и вршили је и угарски органи. Јован Монастерлија био је биран више за команданта српске милиције, него за политичког поглавара народа. После њега више нису биле биране српске војводе.⁸

Друго важно питање које се наметало од почетка и које је постајало све значајније од времена када је почело насељавање српског становништва било је питање територије. Срби су наилазили на тешкоће приликом насељавања и долазили у сукобе са представницима грађанских, војних и црквених власти, а њихове

⁴ Јована Христиф, барона Бартенштајна, *Кратак извештај о стању расејаног многобројнога илирског народа по цар. и краљ. наследничким земљама*, у Бечу 1866, 27.

⁵ Стеван Симеоновић-Чокић, нав. дело, 55.

⁶ Стеван Симеоновић-Чокић, на. дело, 56.

⁷ Јован Радонић, *Гроф Ђорђе Бранковић*, 450; Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба у Угарској*, Нови Сад-Београд 1998, 28, 35.

⁸ Алекса Ивић, *Историја Срба у Војводини, од најстаријих времена до оснивања потиско-поморшке границе (1703)*, Нови Сад 1929, 304-307.

привилегије су од почетка стално сужаване и ограничаване, не само од стране угарских власти, већ и од самог двора.

Већ у јесен 1693. године, патријарх је у Бечу, у договору са Бранковићем одлучио да Срби затраже одвојено земљиште. По повратку из Беча патријарх је, у споразуму са Монастерлијом, сазвао у јануару 1694. народни збор у Баји, где је одлучено да се захтева додељивање посебне територије Србима у Малој Влашкој (Славонији), где би се населили као војнички организована заједница, под управом својих старешина и под непосредном краљевом влашћу. То им није било допуштено, већ је отписом Дворског ратног савета од 31. маја 1694. године Србима додељена територија између доњег Дунава и Тисе (Банат), али не као посебна територијална јединица под српском управом, него само са персоналним повластицама за Србе. Подређени су непосредно краљу и ослобођени од жупанијских и спахијских дажбина. Обећано им је да ће бити враћени на своја огњишта, чим то околности допусте.⁹

После Карловачког мира, када је граница са Турском стабилизована, постало је јасно да се досељени Срби неће моћи вратити у своју стару постојбину, те су у њиховим политичким захтевима и борби за поштовање привилегија све више места добијали захтеви за посебну територију. Патријарх Арсеније је 1706. у молби новом цару Јосифу I поновио захтев за посебну територију, а његов наследник Исаија Ђаковић је такође подсетио Јосифа I 4. јануара 1709, да је његов отац намеравао да Србима да посебну област.¹⁰ Срби су своје захтеве поткрепљивали чињеницом да су у свим привилегијама помињани као целина, заједница и нација, а не као становништво.¹¹

Статус српског народа и карактер привилегија ући ће у ред оних питања односа владара и угарских сталежа која ће у највећој мери трпети последице сложених државноправних и политичких односа и супротстављених интереса. У време владавине Леополда I постигнута је надмоћ његове власти над угарским сталежима и започела централизација целокупне државне власти у рукама владара. Признањем наследног права Хабзбурга на угарску круну у Пожуну 1687. године укинута су угарске сталешке слободе.¹² Питање карактера српских привилегија као и судбина Срба у целини изазиваће трајне несугласице између двора и мађарских сталежа, јер је двор сматрао да српска питања представљају чисто аустријску политичку и домаћу ствар, *Austriaco Politicum ac Domesticum*, а не *Hungaricum Provinciale*, српска црква установу јавног права под суверенитетом монарха, те да нема потребе, као што су тврдили угарски сталежи, да српске привилегије морају да буду узаконене (инартикулисане) на угарском сабору да би биле примењиване.¹³ Одмах после досељења Срби су почели долазити у сукоб са мађарским властима,

⁹ Алекса Ивић, нав. дело, 318; Ј. Радонић, "Војводина од Велике Сеобе", 28.

¹⁰ Рајко Веселиновић, "Борба Срба у Великом рату 1683-1699", *Историја српског народа* III-1, Београд 1993, 561; Ј. Х. Швикер, нав. дело, 51.

¹¹ Мита Костић, нав. дело, 22.

¹² Ј. Х. Швикер, нав. дело, 53.

¹³ Исто, 100.

државним, жупанијским и месним, са представницима католичке хијерархије и високог клера.

Одмах после Сеобе и у току XVIII века, српски народ је у аустријским земљама у више махова захтевао да се његово национално биће обезбеди путем политичко-административне аутономије у посебној области - Војводини. Ти захтеви заснивали су се на привилегијама и полазили од тога да оне нису биле у целини поштоване и остварене. Током XVIII века ова српска привилегијална права су све више ограничавана, да би на крају била сведена на црквену и школску аутономију. У привилегије су у све већем броју биле уношене ограничавајуће клаузуле, које су сужавале и сама права заснована на њима и власт српских црквених поглавара, који су све више губили својство световних старешина, што су им привилегије давале. У привилегије и акте којима су оне потврђиване, аустријски владаоци су уносили рестриктивне клаузуле: да ће Срби уживати привилегије “уз задржавање права других”, односно само дотле док буду верни и покорни цару и његовој кући. *Деклараторијом* од 1729. године изричито је наведено да митрополит не може имати световну, него само црквену власт. Међутим, ограничена су и права црквеног поглавара да именује црквене јерархе, као и друга његова црквена права.¹⁴ Коначно ограничење привилегија и свођење митрополитове власти искључиво на црквена питања спроведено је *Деклараторијом* од 1779. године.

Истовремено и паралелно са тим променама у положају Срба које су биле плод политичких прилика и односа који су владали у Монархији делује у правцу ограничавања и сужавања привилегија сам развој Хабзбуршке царевине. У току XVIII века све више јача централна власт у држави. Она добија обележја апсолутне монархије у којој ће преовлађивати нова схватања о суштини и природи државне власти. Тај развој водио је нужно ка преовлађивању територијалног над персоналним принципом примене права. Привилегије су давале Србима као припадницима верске и народне заједнице, а не за становнике одређене области, на основу територијалног принципа. Постојање персоналних права било је карактеристично за феудализам. Српске привилегије издате су у време почетка периода апсолутизма у Европи, па и у Хабзбуршкој монархији. Свођење српске аутономије на црквену и просветну према томе је “логичан завршетак повластица персоналне природе, јер се самоуправа верских заједница може и у модерној држави заснивати на персоналном праву, а политичка аутономија једино на територијалном”.¹⁵ Тако је правни положај Срба у Монархији све мање почивао на привилегијалним основама, а све више на прописима који су регулисали положај свег становништва у областима где су били насељени.¹⁶ Изложени од самог досељења притиску католичке цркве и њеним покушајима увођења уније као и мађарских власти, Срби су рано постали свесни да је за очување њихових привилегија неопходно да добију

¹⁴ *Потврдна диплома* цара Карла VI од 2. августа 1713, његова *Заштитна диплома* од 10. априла 1715, *Деклараторија* од 1729, *Потврдна диплома* Марије-Терезије од 24. априла 1743. Ј. Х. Швикер, нав. дело, 60, 61, 65.

¹⁵ С. Симеоновић-Чокић, нав. дело, 85.

¹⁶ Александар Форишковић, “Политички, правни, и друштвени односи код Срба у Хабзбуршкој монархији”, *Историја српског народа* књ. IV-1, Београд 1986, 268.

своју територију. Исто тако, сужавање и непоштовање привилегија од стране самих царева који су их издали, навели су Србе да обезбеђење својих права потраже у њиховом узаконењу на угарском сабору. На првом Крушедолском сабору 1708. године затражена је инартикулација привилегија, без клаузуле ограничења, не само оних које су већ издате, него и оних које тек ће се убудуће издати. Срби су поново тражили узаконење привилегија 1723. и 1729. године. Привилегије хабзбуршких владара, са тенденцијом сталног сужавања и ограничавања српских права која су њима била предвиђена, остаће дуго време једини правни основ положаја српског народа у Монархији.

* * *

Последњи српски сабор у XVIII веку одржан је у време значајних догађаја у Европи и Монархији. Пароле велике Француске револуције утицале су на духове у Аустрији и посебно у Угарској. Угарски сабор захтевао је реформе.¹⁷ И код Срба се јавила једна струја која је желела споразум са угарским сабором и тражила од њега, као уставно надлежног тела, да инартикулише (узакони) српске привилегије и Србе призна као равноправан народ у држави. У том циљу су захтевали да им се омогући учешће у пожунској Дијети, која је сазвана после дугог времена. Међутим, захтев митрополита Мојсија Путника да Срби учествују у сабору као представници свог народа није био прихваћен од стране угарских власти. Канцелар гроф Палфи се 15. априла обратио цару Леополду, са мишљењем о молби Мојсија Путника. Он сматра да се привилегије Срба могу потврдити и да се митрополит и нека друга духовна лица могу позвати на угарски сабор као представници једне верске заједнице, али не и као представници “илирске нације”. “...мора се најпокорније приметити: да такозвана илирска нација, као нација у угарској држави нема политичку егзистенцију, и нигде међу њеним грађанима не представља посебан корпус, него стоји под њеним заједничким земаљским законима, и, уколико је настањена у провинцијалним пределима, подређена је угарским земаљским властима, а у Војној граници војним органима”.¹⁸ У овим ставовима је већ у то време дошла до изражаја доктрина која ће владати мађарским политичким животом све до 1918. године, до краја постојања Хабзбуршке монархије - доктрина о једном, мађарском политичком народу. То је време снажног замаха угарске националне свести.

И код Срба се јавила струја која је сматрала да српска права треба да добију другачију правну основу, ширу од персоналних права припадника једне верске заједнице. Начин на који је то требало да се оствари је по њиховом мишљењу била

¹⁷ Др Мита Костић, “Неколико идејних одраза француске револуције у нашем друштву крајем 18 и почетком 19 века”, Зборник Марице српске, Серија друштвених наука 3/1952, 6

¹⁸ “...muss man unterthänigst bemerken: dass die sogenannte illyrische Nation, als Nation in dem hungarischen Staate keine politische Existenz habe, und auch nirgends unter dessen Bürgern ein besonderes Corpus ausmache, sondern mit ihnen unter gemeinschaftlichen Landesgesetzen stehe, und in soweit sie in Provinzialbezirken wohnet, den hungarischen Landesbehörden, in den Militärgränzen aber den Militärgränzbehörden untergeordnet sey”. *Темшиварски сабор 1790*, избор и објашњења Сл. Гавриловић и Н. Петровић, Нови Сад - Сремски Карловци 1972, (у даљем тексту *Темшиварски сабор*), 48-49.

инартикулација српских привилегија у угарске законе. Тиме би се Срби у правном погледу изједначили са другим становницима државе.

Како српским представницима није било омогућено да учествују у угарској Дијети, са царском дозволом је одржан у Темишвару 1790. године српски сабор.¹⁹ Темишварски сабор је имао изразито политички карактер. На њему су дошла до изражаја два основна гледишта. Црквена јерархија, епископи, архимандрити и племићи су били за инартикулацију српских привилегија и против посебног српског органа власти при двору. Већина световног свештенства, милитари и посланици из Провинцијала су тражили посебну територију у Банату и посебну дворску власт. Противречност која је обележавала правни положај српског народа у Хабзбуршкој царевини дошла је до изражаја и у овим ставовима. За привилегије, као ослонац и јамство српских права залагали су се војни и грађански представници српског друштва, док је висока црквена јерархија и племство захтевала инартикулацију, тј. озакоњење српских привилегија од стране угарског сабора. Искуство живота у угарској држави показивало је да у условима изразито раслојеног, феудалног друштва какво је било угарско, на политичка права и једнакост могу да рачунају само припадници племства, у првом реду угарског, које је чинило нацију у политичком смислу. Заступајући захтев за инартикулацију, Сава Текелија је одржао говор у којем је осудио идеје француске револуције и, “једнакост сталеза по примеру Француза”.

Нови погледи на друштво, државу и политичка права грађана, које је тако упечатљиво артикулисала Француска револуција, имали су свој одјек и у једном танком слоју српског друштва. На Темишварском сабору су јасно дошла до изражаја нека нова схватања и истакнути неки нови основи и принципи, настали на темељима либерално-демократских идеја Француске револуције, којима су Срби поткрепљивали захтеве за поштовање својих права: сталешка једнакост у друштву, укидање племства, право супротстављања угњетеног.

И поред разлика које су се испољиле, Темишварски сабор је донео значајне одлуке: захтев за посебну територију под управом сопствене власти, поштовање привилегија за део народа који остане ван те области, да Срби граничари у случају расформирања појединих делова Границе не дођу под спахијску власт, и да се за Србе при двору оснује посебна дворска инстанца, Илирска дворска канцеларија. У уводу закључака сабора који су упућени цару се напомиње да се они не ограничавају “...само на оне користи које би за њега [народ] из предохрањења стари повеља произићи могле, јер немогућно је да стари документи онаково задовољавајуће предвиђење задржавају, какво земаљски отац у сваком смотрењу давати може и непрестано се труди”.²⁰

¹⁹ Славко Гавриловић, “Стремљења српског народа ка аутономији у Хабзбуршкој монархији и Угарској (од краја XVII до средине XIX века)”, *Задужбина*, бр. 10, мај 1999; *Темишварски сабор 1790*; Славко Гавриловић, “Срби у Хабзбуршкој монархији пред угарски сабор 1790”, *ЈИЧ* 5 (1965), 17-34; Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књ. III, Нови Сад 1963, 26-29; Сава Текелија, *Описаније живота*, Београд 1966, 152.

²⁰ *Темишварски сабор*, 256.

Ови захтеви нису испуњени. Мада је царски комесар на сабору објавио одлуку о уступању Баната, цар није ово обећање испунио. У поверљивом писму царском комесару на сабору цар је објашњавао да због стања угарских прилика није у могућности да уступи Банат, изговоривши се да је још Марија-Терезија спојила Банат са Угарском.²¹ Неопходно је да се код Срба нада у то не ојачава, нити умањује.²²

* * *

Мисао о Српској Војводини, посебној области са својом сопственом влашћу оживотворена је први пут у току револуционарних збивања 1848-1849. године. “Године 1848. теорија о правима човека пробила се у хабсбуршко царство”.²³ Као и права човека и народни суверенитет, Француска револуција је отворила и проблем националног суверенитета, а револуционарна 1848. је национално питање увела на велика врата у токове европске историје.²⁴ Национално начело било је у српском политичком животу први пут јасно формулисано у току револуције 1848-1849. године, од стране свих њених предводника, без обзира на њихову социјалну припадност и политичке погледе. Као и у већини других земаља у склопу Царевине, захтеви које је покрет истакао имали су поред социјалне и националну садржину. Основ и темељ тих захтева била је мисао о слободи, која је тако моћно завладала тадашњом Европом. У прогласу који који је 9/21. марта 1848. године новосадским грађанима упутио Ђорђе Стратимировић са друговима истакнути су принципи слободе, природних права народности и вероисповести: “Слобода кружи светом, она је и на нашој земљи подигла своје олтаре. Све запрете слободе су отклоњене, можемо се несметано борити за највиша добра човека и грађанина”.²⁵

Од почетка покрета и у току његовог трајања Срби у Војводини су у актима различите природе који су тада доношени уобличио јасну концепцију о аутономној Српској Војводини: била су то, у почетку, захтевања народа, потом одлуке Мајске скупштине и касније, уставни нацрти. Из ових и бројних других докумената јасно се помаљају чврсте контуре једне, у значајној мери самосталне политичке јединице - Српске Војводине. Истовремено, у току покрета изграђивала се српска власт у Војводини, са свим оним суштинским деловима и елементима који чине државну власт.

У многобројним захтевањима становништва Провинцијала и Војне границе која су настала током марта и априла 1848. године уочава се већ јасно замисао Војводине као посебне јединице у склопу Монархије са најважнијим елементима њеног државног уређења и права њених грађана. У захтевањима је назначена

²¹ Д. Руварац, “Тамишки Банат, несудојена територија српска”, *Српски Сион*, 1904; Васа Стајић, *Великокикиндски диштрикт (1776-1876)*, Нови Сад 1950, 79.

²² М. Костић, нав. дело, 10-11.

²³ А. Ј. Р. Таулог, *Habsburška monarhija 1809-1918*, Zagreb 1990, 73.

²⁴ Čedomir Попов, *Evropske građanske revolucije od XVIII do XX veka, (Pokušaj empirijskog uopštavanja)*, Novi Sad 1992, 25.

²⁵ *Грађа за историју српског покрета у Војводини 1848-1849*, Београд 1952, 10.

територија Војводине и њен положај у Монархији, структура власти и принципи на којима она почива, као и основна права грађана.²⁶

Мајска скупштина у Сремским Карловцима утврдила је 1/13. и 3/15. маја 1848 темеље на којима је изграђена српска организација власти 1848. и 1849. године. Отварајући Мајску скупштину митрополит Рајачић је такође нагласио да у покрету који је започео на западу сви народи траже своја права: народност, језик, самосталност, слободу мисли и штампане речи, једном речи своја **природна права** (подвукла Лј. К)²⁷ У овој истоветности формулације националног циља и његове идејне основе огледало се пуно јединство свих слојева српског друштва у Јужној Угарској - и оних који су означавани као напредни грађански слојеви, као и оних које је оличавао митрополит Рајачић, који је у свом говору употребио формулацију потпуно својствену демократским грађанским доктринама.

Скупштина је 3. маја донела следећу одлуку: “Осећајући да ниједан народ позиву свог природног определенија за доста учинити и достојинству народног свог персоналитета складно се развити и изобразити не може, ако се све препоне, које га у тој од природе наложеној му дужности напредовања и усавршавања сметају, не уклоне и све вериге, које га као народ имајући свој језик, своју историју, прошлост и будућност вежу, не разреше, изјаснио је се: 2. Српски народ за политично слободан и независан под Домом аустријским и општом круном угарском”.²⁸ Изабрани су војвода, пуковник Огулинске регименте Стеван Шупљикац, и патријарх, дотадашњи архиепископ и митрополит карловачки Јосиф Рајачић. Одређен је простор Српске Војводине: Срем с Границом, Барања, Бачка с Бечејским дистриктом и Шајкашким батаљоном и Банат с Границом и Кикиндским дистриктом. Проглашен је савез с Троједном краљевином (Хрватском, Славонијом и Далмацијом). Изабран је одбор који је требало да разради ове одлуке и спроведе их, са овлашћењем да може сазвати народни сабор. Проглашена је и обезбеђена румунска народна самосталност. Одлучено је о слању трију делегација: посланство цару, које ће га обавестити о жељама Срба, депутација упућена Хрватском сабору и делегација на Словенски конгрес у Прагу.²⁹

Основне црте уставног положаја и уређења Војводине садрже већ захтевања из марта и априла 1848. Мајска скупштина говори о политичкој слободи и независности српског народа под аустријском династијом и угарском круном, али то не одређује прецизније. Без обзира на неповољан положај Срба, већ у јулу 1848. се појавио први разрађен концепт уставног уређења Војводине. У току покрета настао је низ пројеката уставног положаја и уређења Војводине, међу којима се налазе и потпуни нацрти, али и мишљења о појединим елементима уређења Војводине.³⁰

²⁶ Грађа, 14, 68, 87, 103, 115, 140, 141, 177, 178, 229, 230, 242.

²⁷ Грађа, 10, 255-256.

²⁸ Грађа, 257.

²⁹ Грађа, 257-259.

³⁰ Глас умерености једног родољупца о том, чиме би се аустро-угарски Срби данас задовољити могли - један пројект о српско-народном уређењу у угарској краљевини; Светозар Милетић, “Војводина према целокупној Аустрији” (*Напредак*, 1848, број 9, 14, 16 и 17; 1849, број 1 и 2) у *Изабрани чланци* (приредио Мирослав Јерков), Нови Сад 1939, 1-19; Предлог устава за Војводину Србију, Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима, Српски народни покрет,

Међу овим нацртима заслужују посебну пажњу нацрт Светозара Милетића објављен у неколико бројева листа *Напредак*, крајем 1848. и почетком 1849. године и нацрт који је начинила “уставостројитељна комисија”, коју је именовао патријарх марта 1849. У Милетићевом нацрту јасно су истакнути темељи на којима српски народ заснива своје захтеве: то су **природна права народа** (подвукла Лј. К), која се на основу слободе, једнакости и братства могу остварити и обезбедити само у тако преуређеној заједници где ће сваки народ имати своју државу. При одређивању граница тих држава треба занемарити сва стара историјска права, географске и политичке критеријуме, а као једини критеријум узети распрострањеност језика једанест народа који живе у Монархији. Србима, као и осталим народима припада слобода да самостално одлучују о својим материјалним и духовним интересима. По томе критеријуму Војводовина српска треба да обухвати Срем, Бачку и Банат изузев Крашовске жупаније и Карансебешке регименте, јер у њима већину чине Румуни. Војводовина би имала самостално законодавство, извршну власт на челу са војводом, која је одговорна законодавној власти. Постојањем ових органа остваривала би се посебна национална права Срба. Грађанска права и слободе, заједничка свим становницима Аустрије могу се остваривати путем једне опште заједничке законодавне власти са одговорном заједничком владом. Ова државна заједница представљала би конфедерацију аустријских народа.

Милетић је у својим уставним концептима истакао и нагласио основна начела и доктрине државног и политичког организовања прогресивног, либералног и демократског грађанског друштва - **природно право народа да сам одлучује о својој судбини, ограничење апсолутне монархијске власти увођењем поделе власти и парламентарног уређења** (подвукла Лј. К). Као основни критеријум за уређење државе се истичу природна права, а напуштају историјска легитимна права на којима је почивала Хабзбуршка царевина.

Почетак припрема уставног пројекта који је израдила уставотворна комисија започео је одмах после царског признања достојанства патријарха и војводе, децембра 1848. године. Свестан ограничености оваквог царског признања, патријарх је ипак закључио да оно представља довољан основ за израду устава Војводине, па је јануара 1849. позвао доста велики број истакнутих и образованих људи да учествују у том послу.³¹ Комисија је свој задатак завршила 8/20. марта 1849. Нацрт је сачињавало 15 глава, са 154 члана. По њему се Војводина састоји од Срема, Баната и Бачке с Границом и Барање. Она је саставни део Аустрије, али је у параграфу 3. дефинисана као самостална јединствена држава, у свему равноправна другим аустријским државама. То је систематичан, прегледан и потпун текст, који је за разлику од Милетићевог нацрта садржао и материју коју је Милетић

кут. 7/18-849, 2242; Стефан Радичевић, *Проект устава за Војводину српску*, Земун 1849; Нацрт устава за Војводину Аврама Петронијевића, Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима, Српски народни покрет, (у даљем тексту АСАНУ, СНПок), кут. 15/849. през. Но 116-1849, I. б. 36.

³¹ Joseph Thim, *A magyarországi 1848-49-iki szerb fölkelés története*, I-III, Budapest 1930-1940, II, 225.

изоставио: подробно регулисано унутрашње уређење Војводине и одредбе о грађанским правима и слободама.³²

Иако се привилегије непрестано, од почетка покрета до његовог гашења истичу као основ српских захтева, оне се појављују више као историјски темељ и извор српских права, а све мање као правни титулус савремених народних тежњи. Ту улогу добиле су нове категорије: природна права грађана и народа, њихова слобода, једнакост и равноправност.

Већ у мају 1848. Срби су покушали да од двора добију признање одлука Мајске скупштине. Прва српска депутација је уверавала цара да Срби не желе сопствено краљевство и отцепљење, да Војводство неће бити држава у држави и да желе само јемство за своју угрожену народност. Српска депутација у целини, њени поједини чланови и патријарх су покушавали у току следећих месеци упорно да издејствују признање власти коју су изградили у току 1848. и 1849. године: избор патријарха и војводе, успостављање Српске Војводине, као посебне територије под сопственом управом. Захтеви су почивали углавном на привилегијама, као српским историјским правима, али и на неким савременим принципима.³³

Манифестом младог цара Фрање Јосифа 15. децембра 1848. воспостављено је достојанство патријарха и војводе.³⁴ Територија Војводине, као и њена већ изграђена организација власти нису признати. Патријарх је учинио ограниченост ових признања и указао на њих српској депутацији у Бечу. Није признато оно најважније - Бојводовина, тј. територија: "Народ треба простор свој, на ком ће се оснивати, а то је Војводовина".³⁵ Патријарх је јасно учинио и одлучно истакао да српски народ не може да се задовољи персоналним правима, да је за остварење његовог политичког циља - самосталности и независности српског народа неопходан услов територија - Војводовина.

Војводина није призната ни *Октроисаним уставом* од 4. марта 1849. Цела царевина је по овом уставу била јединствена, унитарна држава, са јединственим парламентом и одговорном владом. За положај Војводине битна су три члана *Устава*: 71, 72 и 75. У члану 71 стоји: "Устав Краљевине Угарске биће очуван уколико, што одредбе које нису у сагласности са овим уставом царевине губе важност, а равноправност свих народности и језика који су употреби биће обезбеђена одговарајућим установама. Посебан статут регулисаће ове односе". Параграф 72 гласи: "Војводству Србији биће осигурано такво уређење, које ће се, ради очувања његове црквене заједнице и народности ослањати на старе привилегије и царске указе најновијег времена. Уједињење Војводства са неком другом круновином ће се по саслушању и уз пристанак њихових посланика одредити посебном одлуком". Члан 75 гласи: "Установа Војне Границе, основана у циљу заштите целокупности царевине, остаће у својој војној организацији неизмењена и чиниће неодвојиви део царске војске. Становницима Војне границе биће у погледу

³² АСАНУ, СНПок, кут. 7/18-849, 2242.

³³ Thim III, 181-189, 332-333; *Српски летопис*, књ. 112, 405; АСАНУ, СНПок, кут. 15/849, а. б. 3; Рукописно одељење Матице српске, 22. 307.

³⁴ Thim III, 251.

³⁵ РОМС, 10. 155.

имовинских односа и њиховог олакшања дат посебни статус, какав је раније дат другим круновинама”.³⁶

Угарска државност била је дакле, начелно призната, али овим одредбама битно ограничена. Иако је наговештена могућност оснивања Војводине, очување Војне границе довело је озбиљно у питање српска стремљења. Стога је *Октроисани устав* представљао тешко разочарање. У чланку “Наше одбране (поводом устава)”, који је објавио *Вестник*, *Устав* се оцењује као “смерајући на уништење наше аутономије, нашег народног јединства и нашег самосталног живота...ако смо се до сада борили против мађаризације, сад се морамо борити против германизације”.

Иако непризната, Српска Војводина или Војводовина Србија постојала је 1848, па донекле и почетком 1849. као самостална јединица, са потпуном, иако разумљиво недовољно развијеном организацијом власти. Оно што је већ дуго живело у политичкој свести српског народа добило је, макар само фактично и краткотрајно остварење. У потоњем времену национална борба војвођанских Срба имала је у постојању Српске Војводине 1848. чврсто упориште, а истовремено стално присутни циљ борбе.

* * *

Одмах после освајања Угарске, у јесен 1849. године је аустријски Министарски савет почео да разматра организовање управе у Војводини, а већ 17. новембра је поднесен цару предлог о организовању Војводства Србије и Тамишког Баната, где се истицала “истрајна храброст и оданост Срба, са којом су поднели ужасне последице разорног грађанског рата”.³⁷

Ослањајући се на *Патент* од 16. децембра 1848. и члан 72 *Устава* од 4. марта 1949. цар је прогласио оснивање Војводства Србије и Тамишког Баната, у који су ушле следеће области: дотадашње жупаније Бачко-Бодрошка, Торонталска, Тамишка и Крашовска (Бачка и Банат) и Румски и Илочки срез. Док се не одлучи коначно о будућем положају ових подручја у држави или њиховом сједињењу с неком другом круновином уставним путем, образује се посебна управна област, чија је администрација независна од Угарске и управљана од стране земаљских власти подређених непосредно царском министарству. Цар задржава право да заступање ових земаља и учешће њихових становника у царском представничком телу провизорно уреди аналогно уређењу других круновина, на темељу одредаба *Устава* нарочитом одлуком. Ради признања српској нацији, а на основу цару изложених жеља, да би се одала почаст њиховим народним и историјским традицијама, цар додаје својој царској титули и титулу “велики војвода Војводства Србије”. Управитељ области Војводства добиће титулу подвојводе.³⁸

³⁶ Sebastian Werni, *Die Wojwodina 1848-1860 als nationales und staatsrechtliches Problem*, Wien 1981, 49-50.

³⁷ A. Stojacskovics, *Über die staatsrechtlichen Verhältnisse der Serben in der Wojwodina*, Temesvar 1860, 36.

³⁸ A. Stojacskovics, нав. дело, 36.

Војводство је обухватало територије које су само делимично биле насељене српским живљем. Ниједан део Војне границе, која је најгушће била насељена Србима није ушао у Војводство Србију и Тамишки Банат. Границе Војводства су биле тако повучене, да су етнички односи у њему били неповољни за Србе. Према попису становништва из 1850/51. године у Војводству Србији и Тамишком Банату је било укупно 1. 426. 221 становник, а од тога 321. 110 Срба.³⁹

Проглашење оваквог Војводства није задовољило српска очекивања ни у погледу територије, ни у погледу његове организације. Војводство није било ни аутономно, ни српско. С обзиром на његову националну структуру било је оправдано Швикерово мишљење да је Војводство било српско само по имену. Ни његово административно седиште није било у Новом Саду, чије је становништво било већином српско, него у Темишвару где су Срби били у мањини. Овакво Војводство Аустрија је формирала са намером да се у првом реду казне Мађари због подигнутог устанка против Хабзбурга и покушаја отцепљења од Аустрије, тако што ће се нарушити територијални интегритет Угарске. С друге стране, Срби су привидно награђени тиме што су добили посебну област. Стога је Светозар Милетић резигнирано закључио да су Срби награђени за своју верност оним чиме су Мађари кажњени за своју непослушност: најпре је уведено опсадно стање, а потом апсолутизам.

Постојање Војводства Србије и Тамишког Баната поклапа се готово у целости са временом тзв. Баховог апсолутизма (1851-1860). *Отроисани Устав* није био дуго на снази. Већ 1850. почео је процес његовог укидања, завршен у децембру 1851. године, када је Хабзбуршка монархија постала “тотално унитарна држава”, са круто централистичким, јединственим управним системом, на челу са немачким функционерима подређеним непосредно Бечу.⁴⁰ Време Баховог апсолутизма је обележено настојањем да се изврши реорганизација управе која би била прилагођена новим друштвеним и економским условима, насталим после револуционарне промене 1848. године и укидања феудализма, у области управе, судства и законодавства, као и у другим областима друштвеног живота. Време апсолутизма је и време превазилажења феудалних институција и увођења нових, грађанских. У политичком погледу то је доба апсолутизма, централизације и интензивне германизације.

У условима Баховог апсолутизма политички живот био је потпуно замро. Репресивни режим “Бахових хусара” онемогућавао је политичку активност и развој националних институција, било какве врсте. Крајем шесте деценије XIX века апсолутизам у Хабзбуршкој монархији постајао је све тежи и незадовољство постојећим стањем све веће. У готово свим областима Монархије испољава се на различите начине нерасположење према режиму. У Војводини се код српског

³⁹ *Tafeln der Statistik der Österreichischen Monarchie*, Neue Folge, 1 Band, Wien 1856.

⁴⁰ Ernst Heibling, *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte*, Wien 1956, 355; A. J. P. Taylor, 107-111; *Врховно жупанство Исидора Николића Србоградског над Бачком, Торонталом и Вршачким окружјем*, Ср. Карловци 1911, 35:

грађанства јављају мишљења да би се апсолутизму и германизацији требало супротставити сагласно са Мађарима и у политичком савезу и сарадњи са њима.⁴¹

У таквим приликама и под притиском неких спољнополитичких околности, двор се одлучио на извесне уступке. Међутим, и поред тих уступака, незадовољство народа није јењавало. Још узаврелија политичка ситуација је била у Угарској. Да би спречио избијање нових револуционарних, сепаратистичких догађаја у Мађарској, цар Фрања Јосиф се одлучио на преуређење Монархије у смислу извесне децентрализације, што је извршено Октобарском дипломом, 20. октобра 1860. године, која је требало да буде нови темељни закон Царевине. Међутим, већ Фебруарским патентом 1861. године у суштини је рестаурисан централизам.⁴²

У склопу уступака Угарској, значајно место је имало питање Војводине. Настојећи да оствари свој територијални интегритет, Угарска је била одлучно против постојања Војводине. Пошто је Србима гарантован верски, национални и језички развитак у складу са њиховим привилегијама, објављено је 27. децембра 1860. године царско ручно писмо о укидању Војводства Србије и Тамишког Баната и његовом присаједињењу Угарској, са изузетком Румског и Илочног среза, који су припојени Хрватској.⁴³

Мада Војводство није ни у чем испунило очекивања српског народа, ипак је његово укидање болно одјекнуло у Војводини. Српска јавност је била тако узнемирена, да се власт плашила оружане побуне. Јануара 1961. године објавио је Светозар Милетић свој чувени Туциндански чланак, који ће добити карактер и значај политичког програма војвођанских Срба у времену које је следило. Поводом укидања Војводства Србије и Тамишког Баната, Милетић указује на потребу борбе за једну другачију Војводину, другачијим средствима: “Војводство ће пак, у преображеном виду, ма и без имена тога, зацело васкрснути. Шта смо ми од Аустрије захтевали? Ништа друго, него само да нам начин да, да се са угарском краљевином - или ако хоћете с мађарским народом путем нашег народног конгреса или народне скупштине о условима нашег народног бића погађати можемо. Место тога, предани смо угарском сабору на милост и немилост”. Даље Милетић закључује да Мађарска може опстати само као федеративно уређена држава, са политичком супрематијом мађарског народа. На бази уставности и државног права Угарске да се заједно са демократским снагама Угарске и других народности формира фронт против бечког централизма и германизаторских претензија.⁴⁴

Почетак нове етапе у политичком животу Срба у Угарској означио је Благовештенски сабор 1861, “последњи парламент оностраног српства”. Да би уми-

⁴¹ Василије Крестић, “Срби у Војводини за време Баховог апсолутизма (1849-1860)”, *Зборник МС за историју* 13/1976, 56; Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књ. III, 306.

⁴² L. Adamovich, *Handbuch des österreichischen Verfassungsrechts*, Wien 1957, 13; Ernst Hellbling, 358; A. J. P. Taylor, 125-127, 130.

⁴³ Ј. Ђорђевић, *Радња Благовештенског сабора народа Србског у Сремским Карловцима*, Нови Сад 1961, 242-243.

⁴⁴ Гига Гершић, *Др Светозар Милетић, Успомене и рефлексije о његовом животу и раду*, Београд 1902, 29; Василије Крестић, “Срби у Хабсбуршкој монархији 1849-1868”, *Историја српског народа*, књ. V-2, Београд 1981, 157.

рио српско незадовољство због укидања Војводства Србије и Тамишког Баната, цар је наложио патријарху Рајачићу да са још 20 угледних Срба дође у Беч да изнесе предлоге о очувању привилегија, српске народности и језика. Како је српска јавност одлучно захтевала одржавање политичког сабора, патријарх се није одазвао овом позиву, те је цар био приморан да допусти, 5. марта 1861. године, да се у Сремским Карловцима одржи сабор расправно-политичког карактера. Овај поступак је оцењен као посредно признавање Срба као народа.⁴⁵

Сабор се састао у Карловцима 2. априла 1861, на Благовести.⁴⁶ И на овом сабору, као и на Темишварском, дошла су до израза два различита гледишта о начину на који Срби могу остварити своја национална права. Саборска већина је сматрала да се ова права могу остварити само са ослоном на двор и на царске привилегије, а мањина је заступала мишљење да се треба еманциповати од бечког двора и његове себичне политике и ступити у непосредну везу са мађарским сабором, преговарати с њим и тражити на основу закона од 1848. године проширење и утврђивање права српског народа.⁴⁷ Међутим, владала је сагласност око тога да привилегије сачињавају правни темељ српских захтева. Оне су тумачене као уговор који је српски народ закључио са владоцем.⁴⁸ Основна, кардинална, српска права, која је требало да обезбеде привилегије, истакао је у свом говору на сабору Јован Суботић: да Срби у Угарској сачињавају јединствени народ; да у њој имају право на посебну област; да имају право општег представништва, општи народни конгрес и да имају свог војводу. Ова четири права чине историјско - политички индивидуалитет српског народа у области угарске круне.⁴⁹ Окончавши заседање 20. априла, сабор је усвојио закључке, у којима су у 16 тачака формулисана нужна јемства за опстанак и развој српског народа у Монархији. У уводу су истакнути основни елементи: посебна територија, организована на националној основи и аутономија. Аутономна српска територија под називом Војводина српска обухватала би провинцијални и граничарски Срем, доњу Бачку са Шајкашком, Банат са Војном границом.

На тој територији би постојала самостална српска политичка организација. На њеном челу би био изабрани војвода, са војводским саветом. Избор војводе би потврђивао краљ. Војвода је председник обласне скупштине, у чију надлежност би спадало доношење уредаба и обнародовање земаљских закона, контрола над политичком управом, прикупљање пореза, доношење буџета и репатрирање регрута. За опште законодавство делегира обласна скупштина представнике у угарски сабор. Угарско законодавство важило би у бачком и у банатском делу Војводине, а хрватско у Срему. Званични језик био би српски, а званично писмо ћирилица.

У области правосуђа постојали би првостепени судови са једним апелационим судом, а у погледу највише судске инстанце, Банат и Бачка потпадаће под угарски

⁴⁵ *Автобиографија дра Јована Суботића III*, Нови Сад 1901, 134.

⁴⁶ Јован Ђорђевић, *Радња Благовештенског сабора народа српског у Сремским Карловцима 1861*, Нови Сад 1961.

⁴⁷ Јова Авакумовић, *Привилегије српског народа у Угарској и рад Благовештенског сабора 1861*, Загреб 1902, 227.

⁴⁸ Исто, 191, 204, 206, 209.

⁴⁹ Исто, 212-214.

врховни суд, а Срем под хрватски. При врховним управним и судским властима били би постављени Срби референти, са правом гласа и потребним бројем особља, а исто тако, код надлештава у Војводини поставиће се сразмеран број чиновника других народности. У погледу цркве, школа и народних фондова, они ће очувати потпуну аутономију под надзором врховних власти, а орган ове аутономије био би народни конгрес, састављен од представника Срба из Војводине, Угарске и Троједнице. Одредбе усвојене на овом сабору морају се узаконити на угарском и хрватском сабору и не могу се мењати нити укинути без сагласности српског народа.⁵⁰

То су били услови под којима је српски народ пристао на присаједињење Војводства Србије и Тамишког Баната Угарској, а у циљу очувања своје народности и језика, што је гарантовано српским привилегијама. Иако је цар обећао да ће испунити захтеве које је сабор формулисао, до тога није дошло. Српски ставови су двору добро дошли као средство у борби против Мађара. Закључци Благовештенског сабора наишли су на једнодушно противљење свих политичких фактора у Угарској. Иако нису испуњени, захтеви Срба формулисани на Благовештенском сабору су имали изузетан значај за даљи политички развој Срба у Угарској, и остали до краја темељ њиховог политичког програма.⁵¹

Иако је мишљење које је на Сабору заступао Светозар Милетић остало у мањини, његови ставови ће временом добијати све више утицаја. На сабору је Милетић сажето формулисао једну политичку девизу, коју је истакао још у време покрета 1848-1849. године: “Истина је, да ми имамо задатак пронаћи јемства за обезбеђење наше народности. Али ми се имамо бринути и за уставну слободу; и ова је онако исто наша звезда, као и народност. Ми нећемо штети обезбедити нашу народност на штету уставне слободе. Ми можемо све употребити, што води к обезбеђењу народности; али треба уједно и да све избегнемо, што нас може у сукоб довести са уставном слободом. Ми смо и Срби и грађани”.⁵² Тако се јављају два основна елемента његовог политичког програма који ће постати водећа политичка мисао српског народа у Војводини: грађанска права и слобода личности, појединца и национална политичка права.⁵³

После Благовештенског сабора, упоредо са променама правног основа који је истицан као темељ српских захтева за аутономију, преовлађивањем демократских принципа грађанске једнакости и права и постепеним напуштањем привилегијалних основа, долази и до промене носилаца политичког живота и политичке борбе код војвођанских Срба. Црквена јерархија почела је да губи водећу улогу, коју стиче једна нова генерација политичара, израсла у измењеним друштвеним и економским приликама.

⁵⁰ Димитрије Кириловић, *Српски народни сабори*, Нови Сад 1937, 13-14.

⁵¹ Никола Петровић, *Светозар Милетић и Народна странка 1860-1885*, I-II, Сремски Карловци 1968, I, 105-109.

⁵² Јова Авакумовић, нав. дело, 228.

⁵³ Никола Петровић, нав. дело, I, 101.

Наде српског политичког вођства да ће мађарски политички врхови изменити своје ставове, поучени тешким последицама своје искључиве националне политике у току 1848-1849. године нису дуго опстале. У мађарском политичком животу владало је једнодушно уверење, које су делили сви политички кругови, од крајње деснице до крајње левице, о постојању једне политичке нације, мађарске. Ова доктрина се заснивала на два идејама: интегритету земаља круне св. Стефана, са Мађарима као једином владајућом нацијом и на замисли да Мађарска има на истоку важну политичку и цивилизаторску улогу. У светлу тих основних начела и појам слободе грађана значио је само грађанске слободе, али не и националне.

Срби су одлучно осуђивали ову доктрину. Милетић је писао: “Политичког народа нема уопште; то је апсурдум. Појам једног политичког народа не да се правдати не само у Угарској, него нигди уопште. ‘Политички народ’ то је фикција поједини народа, који за хегемонијом над осталим народима теже, као и за тим, да их временом у своју народност преобразе... Свакако стоји: да политичке народности и народи нема уопште, да се Мађари не могу назвати народом, а немађари пак народностима, и напослетку, да Србин сачињава саставни део српског народа ма где и у којој држави био”.⁵⁴

Прилике у Монархији су указивале на неминовност њене реорганизације. Ближила се нагодба, споразум владајућих нација, Немаца и Мађара, подела власти над словенским народима у оба дела државе, јер, по речима министра Андрашија, “Словени нису подобни да владају, њима се мора владати”.⁵⁵

У то време Милетић је разматрао даљи развој догађаја и могућности које стоје пред државом и начин на који би се она могла преобразити. Праву будућност, по његовом мишљењу има само федерални дуализам, тј. такво устројство царевине које би се састојало од јединица уређених на основи **народног** (подвукла Лј. К), а не државног федерализма, који би обезбеђивао аутономна права свим народностима, реорганизацију жупанија према припадности већине становништва. Народи морају имати и “меродавни уплив на законодавство, финансијску систему и контролу, и на управу средством одговорности владе”.⁵⁶ Срби су после Нагодбе ипак полагали наде у повољније услове свог националног и политичког живота у парламентарном систему који је уведен. “У борби Угарске против Беча”, писао је о томе доцније Полит - Десанчић, “Милетић и сви ми који смо били око њега држали смо да је главна ствар да Угарска добије своју самосталност према Бечу, па ће онда Срби имати доста простора да утврде и унапреде своју народност. То беше велика заблуда, ради које је Милетић у вацком затвору често уздисао”.⁵⁷

После увођења дуализма и поделе власти над словенским народима између Немаца и Мађара, Милетић је са својим присталицама започео оштру и

⁵⁴ Светозар Милетић, “Политички народ и народност”, *Сабрани списи* III/1, Београд 1999, 234, 236.

⁵⁵ А. Ј. Р. Таулог, нав. дело, 161; L. Adamovich, нав. дело, 15-20.

⁵⁶ Светозар Милетић, *Изабрани чланци* (приредио Мирослав Јерков), Нови Сад 1939, 109-118.

⁵⁷ Д-р Мих. Полит Десанчић, “† Кошут”, *Браник*, бр. 29, 1894.

бескомпромисну опозициону борбу. У току припрема *Закона о народностима*, група од 24 посланика народности, међу којима је био и Милетић, поднела је 11. фебруара 1867. *Законски предлог романско-српски за утврђење и осигурање народности у Угарској*. У беседи у саборској дебати, Милетић је потанко образложио овај предлог. У њему се захтева: 1) признање разних народности у Угарској, 2) да се званични језик у једној мунципији одређује према већини народа који у њој живи, 3) да се мешовите мунципије према географским, етнографским и административним могућностима заокруже. Давањем права народностима путем заокруживања жупанија “национализовања жупанија”, спречило би се управо оно чега се Мађари плаше: тежњи народа за припајањем деловима свог народа изван државе. Свим народима треба осигурати народност на политичком пољу, па ће то допринети стабилности Угарске. Свака нација би била сразмерно заступљена у парламенту, као и у локалним органима извршне и судске власти. Држава би подједнако помагала просветне и културне установе свих народности. Овај је предлог у сабору добио само 24 гласа.⁵⁸

Закон о народностима (Законски чланак XIV) садржао је само одредбе о употреби језика мањинских народа у локалној управи и у школама. Овим је законом коначно дефинитивно уобличена и усвојена догма о једној недељивој, у политичком смислу јединственој мађарској нацији, а употреба матерњег језика у јавним пословима ограничена је. Био је то “изврстан закон, само што се у пракси није примењивао ни у једној тачки”.⁵⁹ Питање народности је регулисано само као културно и језичко, а не и државноправно.⁶⁰

Пре *Закона о народностима* је донет један пропис, који је уређивао положај Срба, односно садржину њихове црквено-школске аутономије: *Уредба о уређењу црквених, школских и фондационалних дела грчко-источне српске митрополије*, која је била потврђена краљевским *Рескриптом* 10. августа 1868. Ова *Уредба* се темељила на угарском Законском чланку IX од 1868, којим је призната самоуправа цркве, школе и фондова православних Срба, Румуна и Грка у Угарској. Право на црквено-школску аутономију сада је Србима признато не на основу српских привилегија, него на основу параграфа 8 угарског Законског чланка XX од 1848.⁶¹

Национални покрет који је Милетић основао конституисао се у политичку странку, Српску народну слободоумну странку 1869. године у Великом Бечкереку, када је странка донела и свој програм. Његова садржина се заснивала на одлукама Благовештенског сабора, а странка се залагала за начело равноправности и аутономије свих народа у Угарској, а против Аустро-угарске нагодбе.⁶²

⁵⁸ *Беседа дра Светозара Милетића земаљског заступника говорена 14. новембра 1868. на угарском сабору у питању народности*, у Новоме Саду 1868, 45; Васа Стајић, *Светозар Милетић*, Београд б. г, 82; Василије Крстић, “Срби у Хабсбуршкој монархији”, 160; Horst Haselsteiner, *Die Serben und der Ausgleich*, Wien - Köln - Graz 1976, 107-109.

⁵⁹ А. Ј. Р. Тајлор, нав. дело, 169.

⁶⁰ Horst Haselsteiner, нав. дело, 108.

⁶¹ Димитрије Кириловић, нав. дело, 37-38; Василије Крстић, “Срби у Хабсбуршкој монархији”, 161-165.

⁶² Андрија Раденић, “Срби у Хабсбуршкој монархији 1868-1878”, у *Историји српског народа*, књ. V-2, 168-169.

Готово до краја политичког живота српског народа у Јужној Угарској у склопу Хабзбуршке монархије, они су у својим захтевима за националну равноправност и политичко - територијалну аутономију заснивали своје захтеве на царским привилегијама. Било би неоправдано приписати истицања привилегија као правног темеља конзервативности српског политичког вођства и народа и њиховој оданости бечком двору и његовој политици. Српски народ се уверио веома рано у искреност бечке политике - привилегијална права нису од самог почетка поштована, сужавана су и ограничавана. Рано се јављају захтеви за поштовањем народних и црквених права, који су везивани за друге принципе. На сабору 1744. године народ моли да се убудуће одлуке у погледу привилегија не доносе пре него што буду “од стране народа, како то одређују грађанска права, па и природна праведност” поднесене и размотрене представке.⁶³

У одлукама Мајске скупштине и свим њеним документима се као основ политичких захтева поред привилегија наглашено истичу природна права грађана и народа. У држави каква је била Хабзбуршка монархија, у којој начело легитимитета као њен темељ није било напуштено, нити пак макар окрњено све до њеног коначног слома 1918. године, сваки политички захтев који је био упућен владајућим факторима је морао почивати на неком легитимном, правном основу. У време када су у Европи завладала другачија начела, и српски политички кругови су своје политичке програме темељили на другачијим основима. Међутим, политика споразума са мађарским владајућим круговима је доживела потпун пораз. Није било никаквог разумевања за захтеве за равноправност народâ у Угарској. Мада је у крилу српског народа већ одавно формиран један слој који је не само у социјалном и економском, него и у културном и политичком погледу представљао грађанство, он у својој политичкој борби за национална права није могао да се служи савременим начелима и аргументима европског грађанства, него само старим привилегијалним правима, која нису могла бити сасвим занемарена и одбачена, ма колико постала уска и недостатна.

⁶³ Јован Савковић, “Борба Срба Војвођана а своју територијалну и политичку самосталност”, *Зборник Матице српске*, Серија друштвених наука, 3, Нови Сад 1952, 25; Ј. Х. Швикер, нав. дело, 82.

THE LEGAL BASIS FOR THE SERBIAN REQUEST FOR AUTONOMY IN SOUTHERN HUNGARY IN THE 18th AND 19th CENTURIES

Abstract

The Serbs in the Habsburg monarchy based their request for autonomy on the imperial privileges, which were issued to them following the Great Migration of 1690. These privileges gave Serbs personal rights, as members of a national and religious community: freedom of worship, the right to choose a duke, exemption from taxes and duties. The privileges secured the autonomy of the church and patriarchal jurisdiction, not only in church, but in some secular matters as well.

During the 18th Century these privileges were systematically reduced and restricted by the Habsburg rulers, as well as the church and the Hungarian authorities. The status of the Serbian people and the character of these privileges became one of the issues, which provoked lasting discord in the relationship between the rulers and the Hungarian class.

The request for a separate territory, which would be named as Serbian Vojvodina in 1848, was formulated during three large political gatherings of the Serbian people, in Temišvar in 1790, the May Assembly in 1848, and the Annunciation Gathering in 1861.

Already at the Temišvar gathering, two different trends surfaced: the first, which considered that Serb rights and privileges can only be preserved by leaning towards the royal court, and the second, which retained the position that this was only possible through their legalization by the Hungarian Parliament.

At the May Assembly, Serbian Vojvodina was proclaimed, with a call for privileges, but relying mainly on the natural rights of a man and citizen, civil and political freedoms and rights. Although not recognized, Serbian Vojvodina and the decisions of the May Assembly made a foundation for future Serb political programs within the Habsburg monarchy.

The Annunciation Gathering, held following the abolishment of the Dukedom of Serbia and Tamiš Banat, which was formed as an administrative and not a self-governing territory in 1848, demanded the establishment of Serbian Vojvodina, citing the privileges as a legal basis.

After 1860, Svetozar Miletić, attempted the constitutional and democratic route, in cooperation with the Hungarians, to achieve national equality. Considering the fact that

there was only one political nation, the Hungarians, according to the governing doctrine in Hungary, this attempt did not achieve any success.

By not accepting the principle of democratic civil society and the obstinate upholding of the political nation stance, national equality was not achieved in Hungary until the end of the Habsburg monarchy. With that, the privileges remained the most important legal basis for the Serb request for autonomy in Southern Hungary.